

Микола КРИКУН (Львів)

**ДОКУМЕНТИ ПРО НАДАННЯ ПУСТИНИ УМАНЬ
У ВЛАСНІСТЬ ВАЛЕНТІЮ
АЛЕКСАНДРОВІ КАЛИНОВСЬКОМУ 1609 РОКУ**

Варшавський звичайний сейм Речі Посполитої, що відбувався 15 січня – 26 лютого 1609 р., враховуючи “значні і криваві” заслуги “уродзогого” Валентія Александра Калиновського, брацлавського і вінницького старости, і на прохання земських послів¹, дозволив дарувати йому на діничному праві (у власність, спадкове володіння) “пустиню Умань”, розташовану у Брацлавському старостві однойменного воєводства. У цій же постанові (конституції) читаємо, що король дає згоду на це дарування, делегує для огляду (на ogłądanie) пустині ревізорів і після ознайомлення з їхнім відповідним звітом (za relacją) видасть привілей на неї зі своєї канцелярії². Малася на увазі канцелярія Руської (Волинської) метрики, яка від 1569 р. діяла при канцелярії Коронної метрики³.

На жаль, не виявлено відомостей про те, як на сеймі розглядалося питання про це дарування. Привертає до себе увагу в цій постанові те, що пустиня фігурує в складі староства – державного землеволодіння, яким розпоряджався король.

На тому ж сеймі 26 лютого король Сигізмунд III своїм письмовим розпорядженням призначив ревізорами для опису “великості и широкості и положень⁴” пустині, розташованої у Брацлавському повіті, свого секретаря, писаря Руської метрики і володимирського войського Флоріана Олешка⁴, брацлавського ловчого Яроша Черленковського, брацлавського підчашого Вацлава Сулковського, брацлавського підстоля Цурковського* й Олександра Пісочинського. Цей документ скріпив своїм підписом писар Руської

¹ Ідеться насамперед, напевно, про послів на цей сейм від Брацлавського воєводства. Ні їхня кількість, ні імена невідомі. Натомість це відомо стосовно багатьох сеймів. Так, на сеймах 1600 і 1603 рр. цих послів було по три, на сеймі 1607 р. – чотири (Mazur K. W stronę integracji z Koroną: Sejmiki Wołynia i Ukrainy w latach 1569–1648. – Warszawa, 2006. – S. 424).

² Volumina legum. – Petersburg, 1858. – Т. II. – S. 466; Volumina constitutionum. – Warszawa, 2008. – Т. II. – Vol. 2. – S. 386.

³ Кулаковський П. Канцелярія Руської (Волинської) метрики 1569–1673 рр.: Студія з історії українського регіоналізму Речі Посполитої. – Острог; Львів, 2002.

⁴ Про нього: Там само. – С. 147–152. Флоріан Олешко королівським секретарем став не пізніше 1590 р., писарем – 1589 р., володимирським войським – 1601 р.

* У наступному документі – ревізії – подано його ім'я: – Григорій.

метрики Олександр Крупецький⁵. У ньому, до речі, пустиня має і назву Гумань⁶. На підставі видачі його в останній день роботи сейму можна впевнено твердити, що тоді або за день-два до того з'явилась сеймова постанова про дарування пустині.

Названі ревізори (окрім В. Сулковського, причина відсутності якого невідома) про виконання даного їм доручення доповіли королю складеним у пустині 11 квітня того ж року листом. Згідно з останнім, вони розпочали свою роботу 9 квітня і, користуючись свідченнями брацлавських та вінницьких міщан під час спільного з ними об'їзду (za ukazaniem... u obwiedzeniem) пустині, визначили достатньо (dostatecznie) розташування, величину й широкість її та всіх належних до неї урочищ. Пустиня, зазначають ревізори, лежить за кільканадцять миль від міста Брацлава, між Кривошаравським й Удицьким шляхами⁷. Далі ревізори подають границі цієї території. На північному заході границя прямує від верхів'я річки Кублича (od wierzchowin Kubliskich)*, розміщеного навпроти Вірменських (Ormiańskich) "лісків", до урочища Кам'янецького Рогу і річки Удич, Удичем до впадіння його зліва в Бог, на заході, південному заході і півдні – Богом, на північному сході – від Вірменських лісків до Яворівчиків, від них до Лядських лісків, Берестівця, верхів'я Бабані (нині Бабанки; тут землі пустині Умань, сказано в листі, стикаються з Буцьким дідичним володінням** нащадків небіжчика "пана галицького"***), нею до її впадіння зліва в Ятрань, останньою до злиття справа з Синьою Водою (тоді також і нині – Синіми Водами та Синюхою), на сході – по Синій Воді до впадіння її зліва в Бог. До цієї пустині належить, зокрема, зазначене в листі річище Уманки (лівої притоки Ятрані) з її притоками, об'їзд (w objazd) його "може бути на сім миль". Отже, пустиня містилася між Удичем, Ятранню, Богом і Синьою Водою.

⁵ Про нього: Кулаковський П. Канцелярія Руської (Волинської) метрики... – С. 161–163. Писарем був у 1607–1609 рр.

⁶ Biblioteka PAN w Kórniku. – Oddz. rękopisów. – Rkps 323. – K. 2 v.–3 v.

⁷ Ідеться про шляхи, якими татари чинили напади на українські землі, що входили до складу Польського королівства. На думку проникливого знавця джерел Едварда Руліковського, ці шляхи були спрямованими на захід відгалуженнями горезвісного Чорного шляху, причому він локалізує Удицький шлях у міжріччі Росі та Гірського Тікича (правої притоки Тікича, який справа впадає в Синю Воду), а Кривошаравський (у нього помилково – Кривошаравський) – тільки називає (*Rulikowski E. Dawne drogi i szlaki na prawym brzegu Dniepru i ich znaczenie historyczne // Ateneum. – Warszawa, 1878. – Т. IV. – S. 66. Див. також: Кісь Я. Татарські шляхи на Україні в XVI–XVII ст. // Жовтень. – Львів, 1986. – № 4. – С. 135–136 (автор по суті переповідає працю Е. Руліковського)). Дивує, що ревізори не назвали Чорний шлях, який своєю південною гілкою перетинав пустиню Умань у північно-західному напрямі, що зауважив Гійом Левассер де Боплан на своїй спеціальній мапі України, виданій у 1650 р., подавши, зокрема, що той проходив південніше міста Умані (Спеціальна карта України Гійома Левассера де Боплана 1650 року. Мірло 1:450 000 / Упоряд. М. Вавричин, О. Голько. – К.; Львів, 2000. – Секція III).*

* Нині це Кіблич, ліва притока Собу, останній зліва впадає в Південний Буг, що в ревізорському листі (званому у ньому також ревізією), як і в документах до кінця XVIII ст., іменується Богом.

** Названим так від містечка Буки, що над Гірським Тікичем.

*** Мається на увазі Єжи (Юрій) Струсь, який за життя займав уряд галицького каштеляна. Мова про нього далі.

Оскільки, за словами ревізорів, пустиня розташована між Удицьким і Кривошаравським шляхами, то, як можна згадуватися, перший з них був північною, а другий – південною її межами, і, отже, Кривошаравський шлях проходив уздовж Богу.

Серед проставлених ревізорами під листом підписів Черленковський значиться Геронімом, тотожним Ярошеві іменем, а про Григорія Цурковського сказано, що за нього через його неписьменність підписався брацлавський мечник Михайло Кропивницький.

Від імені В. А. Калиновського шляхетний Станіслав Мрочковський подав цей документ у канцелярію Руської метрики для вписання в її книгу. У Кракові 20 травня 1609 р. впис було здійснено. Тоді ж С. Мрочковському було видано випис документа з книги цієї канцелярії, скріплений коронною печаткою й підписами коронного канцлера і хелмінського біскупа Вавжинця Гембіцького⁸ та, напевно, писаря Олександра Ледуховського⁹.

Документ дійшов до нас у копії цього випису, зроблений, судячи з письма, у XVIII ст., невідомо з якої нагоди та без заголовка, який у самому виписі засвідчив його видачу¹⁰, та у копії з XVIII ст. випису з тієї ж книги Руської метрики, зробленого у Варшаві 1638 р. (ця копія має належний заголовок)¹¹.

Ознайомившись з цим листом-ревізією, король, відповідно до згаданої сеймової постанови, 13 травня 1609 р. у Кракові видав В. А. Калиновському привілей на пустиню Умань, “на Україні за Брацлавлем колконадцать мил лежачую”*. У привілеї В. А. Калиновський виступає старостою не лише брацлавським і вінницьким, а й звенигородським, а також королівським дворянином й ротмістром. Дарування йому пустині вмотивовано прагненням короля належно відзначити його, вихідця з “дому старожитного” Калиновських, численні заслуги та бажанням “до далших службъ Речи Посполитое и наших тымъ болшеи охотънеишим способити и знакъ ласки и щодробливости нашею ему и потомствѹ его показати”. У привілеї наголошено, що В. А. Калиновський “тыє добра [пустиню] ... правомъ дедичнымъ и вечнымъ, ничого на нас и потомъки наши королевские в тых добрахъ права королевского ани пожитковъ не зоставуючи, будеть тримати, держати и оныхъ безъ вшлѣакого перенагабаниа [перешкоди] спокоине с потомками обоєи плти [статі] вечъными часы ѹживати”. Ф. Олешкові король доручив увести В. А. Калиновського у володіння (“ув’язати”) пустині.

Привілей, писаний на пергаменті, підписаний королем і писарем О. Ледуховським, був виданий меншою коронною канцелярією (власне канцелярією

⁸ Про нього: *Przyboś A. Gembicki Wawrzyniec* // *Polski Słownik Biograficzny* (далі – PSB). – Kraków, 1948–1958. – Т. VII. – S. 382–384. Канцлером він став, до речі, під час згаданого сейму 1609 р.

⁹ Про О. Ледуховського (Ледоховського): *Кулаковський П.* Канцелярія Руської (Волинської) метрики... – С. 179–181. Тут він фігурує як підписок у 1605 р., а про його писарство не згадано.

¹⁰ Львівська Національна наукова бібліотека ім. В. Стефаника НАН України, від. рукописів (далі – ЛННБ). – Ф. 103: Сапіги. – Оп. 1. – Од. зб. 70 II-а. – Арк. 1–1 зв.

¹¹ *Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie, Tak zwana Metryka Litewska, IV–B.* – Sygn. 2. – К. 199–200 v.

* Україна тут – поширена в Речі Посполитій у XVI–XVIII ст. назва на означення території Брацлавського і Київського воєводств.

Документи про надання пустині Умань у власність Валентію...

Руської метрики) і мав печатки короля та цієї канцелярії. 26 квітня 1618 р. цей документ на прохання довіреної особи В. А. Калиновського шляхетного Матвія Філгоцького, який його приніс, було вписано в книгу тієї ж канцелярії. Книга вціліла, завдяки чому текст привілею нам відомий¹².

Таким є зміст чотирьох документів (далі наводимо їх текстуально), видача яких заклала основу для заснування величезного Уманського маєткового комплексу. Зі сказаного видно, що сеймова постанова відома за виданням “*Volumina legum*”, а інші документи зберігаються в рукописних зібраннях. Частина листа ревізорів королеві стала відома завдяки виходу друком у світ 1862 р. написаної десь в останній чверті XVIII ст. праці анонімного автора, в якій йшлося про стан землевласницьких відносин у XVI–XVIII ст. стосовно Уманської маєтності – волості¹³.

Слід вказати на те, що у привілеї прибуття ревізорів до пустині для її обслідування датовано помилково – 11 квітня. Імовірно, винуватцем цього був підписок королівської канцелярії: готуючи привілей, він міг звернути увагу лише на дату складання ревізорами свого листа королеві.

До сказаного додаємо наступне.

Насамперед про В. А. Калиновського. Дослідники бездоказово твердять, що він належав до шляхетського роду Руського воєводства (*Rusi Czerwonej*). Чи не перший цю думку висловив Александр Яблоновський¹⁴. Її підтримали Адам Бонецький (він навіть зарахував Калиновських до шляхти Коломиїського повіту)¹⁵ та Казімеж Пуласький¹⁶. Останній вважав рід Калиновських польським з походження (це видно хоч би із заголовка його праці). Так вважають і сучасні дослідники¹⁷. У такому разі Калиновські прибули на територію

¹² Российский государственный архив древних актов. – Ф. 389: Литовская метрика. – Оп. 1. – Д. 209. – Л. 13 об.–15 об. Впис привілею у книгу канцелярії Руської метрики завірили своїми підписами коронний підканцлер (він же – луцький біскуп) Анджей Ліпський та писар Криштоф Баковецький. Про А. Ліпського: *Czapliński W.* Lipski Andrzej // PSB. – Wrocław; Warszawa; Kraków, 1972. – Т. XVII. – С. 415–417; про К. Баковецького: *Кулаковський П.* Канцелярія Руської (Волинської) метрики... – С. 165–167 (писарем був від 1616 р.).

¹³ Awulsa Humania. Pamiętnik historyczno-prawny dla dziejów wewnętrznych Ukrainy. Z archiwum K. Podwysockiego w Rychtach Humieckich pod Kamieńcem Podolskim / Wyd. E. Ostoja Solecki. – Wenecya, 1862. – С. 28–29. У передруку цього документа та сама частина: Архив Юго-Западной России, издаваемый комиссией для разбора древних актов, состоящей при Киевском, Подольском и Волынском генерал-губернаторе (далі – Архив ЮЗР). – К., 1886. – Ч. VII. – Т. 1: Акты о заселении Юго-Западной России. – С. 204. Цю ж частину за “Архивом Юго-Западной России...” переказує Микола Ткаченко (*Ткаченко М.* Гуманщина в XVI–XVIII вв. // Записки історично-філологічного відділу ВУАН. – К., 1927. – Кн. XI: Праці історичної секції. – С. 23).

¹⁴ Źródła dziejowe. – Warszawa, 1897. – Т. XXII: Ziemie ruskie. Ukraina (Kijów–Bracław). – Dział III / Opisane przez A. Jabłonowskiego. – С. 163.

¹⁵ Herbarz Polski. – Cz. I: Wiadomości historyczno-genealogiczne o rodach szlacheckich / Ułożył i wyd. A. Boniecki. – Warszawa, 1907. – Т. IX. – С. 152.

¹⁶ *Pulaski K.* Kronika polskich rodów szlacheckich Podola, Wołynia i Ukrainy. – Brody, 1911. – Т. 1. – С. 80.

¹⁷ *Anusik Z.* Szlachta braclawska w 1629 roku // *Anusik Z.* Studia i szkice staropolskie. – Łódź, 2011. – С. 53; *Яковенко Н.* Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII століття. Волинь і Центральна Україна. – 2-е вид, переглянута і випр. – К., 2008. – С. 231;

Руського воєводства з корінної Польщі. Натяк на це у своїй праці подає геральдик Каспер Несецький¹⁸.

Син Марціна Калиновського та Зофії Сецехувни¹⁹ (остання мала польське походження), Валентій Александр з'являється на Брацлавщині десь перед 1599 р. або в цей рік: перша відома згадка про нього тут пов'язана з видачею 28 травня 1599 р. Сигізмундом III документальної згоди (консенсу) на відступлення йому, королівському дворянинові, брацлавським, вінницьким і звенигородським старостою Юрієм Струсем²⁰ Брацлавського староства у пожиттєве володіння (“до остатнього крѣсу живота свого”)²¹. А 3 квітня 1604 р. той же король подібно згодився на передачу Валентію Александрові Ю. Струсем Вінницького і Звенигородського староств²².

Так В. А. Калиновський влився в коло заможних землевласників Брацлавського воєводства, нехай ще не як дідич. Цей “стрибок” пояснюється вдалим його одруженням з дочкою Ю. Струся Гальшкою (Ельжбетою). Брацлавським, вінницьким і звенигородським старостою він був до 1613 р., відтоді до своєї загибелі 1620 р. – старостою брацлавським і звенигородським – нижчим за рангом від вінницького старости, бо, на відміну від останнього, брацлавський староста не був гродським, не мав поза своїм староством адміністративної влади (судової влади взагалі не мав) у воєводстві. Чому з ним сталася така метаморфоза, невідомо. Свого роду компенсацією за “втрату” В. А. Калиновським Вінницького староства послужила королівська номінація його у 1614 р. на уряд генерального старости Подільського воєводства, тобто на уряди кам'янецького і летицького старост²³. Уряд вінницького гродського старости від 1613 р. (до 1622 р.) займав Олександр Балабан²⁴.

Літвін Г. З народу руського: Шляхта Київщини, Волині та Брацлавщини (1569–1648). – К., 2016. – С. 131. Див. також: *Захарченко Р. С.* Калиновські // Енциклопедія історії України. – К., 2007. – Т. 4. – С. 34.

¹⁸ Herbarz Polski Kaspra Niesieckiego S. J. powiększony dodatkami z późniejszych autorów, rękopismów, dowodów urzędowych i wydany przez J. N. Bobrowicza. – Lipsk, 1840. – Т. V. – С. 10–11.

¹⁹ *Czapliński W.* Kalinowski Walenty Aleksander // PSB. – Wrocław; Warszawa; Kraków, 1964–1965. – Т. XI. – С. 171.

²⁰ Про нього: *Byliński J.* Struś Jerzy // PSB. – Warszawa; Kraków, 2007. – Т. XLIV. – С. 463–467.

²¹ Документи Брацлавського воєводства 1566–1606 років / Упоряд. М. Крикун, О. Піддубняк; вступ М. Крикуна. – Львів, 2008. – С. 739–740.

²² Там само. – С. 893–895. 11 вересня 1604 р. було складено інвентар Вінницького замку (староства) з нагоди передачі його Ю. Струсем у володіння В. А. Калиновському (Там само. – С. 911–912). Ця передача була запізнілою, що непрямом підтверджується датованим 21 вересня того ж року документом Вінницького гродського суду, в якому читаємо, що В. А. Калиновський щойно тиждень або тижнів два тому вступив у володіння Вінницьким староством (“на староство Виницкое наехал”), як староста ще не присягнув і суду гродського не чинив (“не отправлал”; Там само. – С. 914).

²³ *Urządnicy podolscy XIV–XVIII wieku: Spisy / Oprac. E. Janas, W. Kłaczewski, J. Kurtyka, A. Sochacka; pod red. A. Gąsiorowskiego.* – Kórnik, 1998. – С. 132. У преамбулі впису вищезгаданого королівського привілею до книги Руської метрики 1618 р. В. А. Калиновський фігурує як “снерал землѣ Подолское” (див. прим. 12).

²⁴ *Крикун М., Піддубняк О.* Матеріали про діяльність гродського і земського судів Брацлавського воєводства останньої чверті XVI – першої половини XVII століття в архіві шляхетського роду Пісочинських // *Крикун М.* Брацлавське воєводство у XVI–XVIII століттях: Статті і матеріали. – Львів, 2008. – С. 77.

Надання В. А. Калиновському було виявом політики роздачі українських земель як державних володінь українським і польським можновладцям у власність, політики, яку активно проводили правлячі кола Варшави з очевидною метою шляхом колонізації цих земель посилити оборону південно-східних володінь Речі Посполитої²⁵.

В. А. Калиновському дісталася 1609 р. величезна територія на південному сході Брацлавського воєводства. Звідки на означення її взялася назва “пустиня Умань”, встановити не вдалось. Очевидно, що сама назва Умань походить від річки Уманки, інакше Уми²⁶.

Обшир “пустині” нині займають Уманський і приблизно 75 відсотків терену Тальнівського району Черкаської області, Голованівський і Благовіщенський райони та відсотків 80 Гайворонського, 40 – Новоархангельського і 50 – Вільшанського районів Кіровоградської області, а також відсотків 25 Первомайського району Миколаївської області.

Згаданий анонімний автор праці, написаної після 1775 р., зазначає, не подаючи джерела, що дарована В. А. Калиновському пустиня Умань була позначена природними (naturalnemi) граничними знаками, які добре збереглися (ani się powiększyli, ani umniejszyli), а вся границя її складає 27 великих українських миль²⁷. На час написання цієї праці ця миля дорівнювала, зокрема, десяти російським верстам²⁸, тобто 286,2 км (верста = 1,06 км). Якщо уявити означену цим показником пустиню як квадрат (а вона певною мірою нагадує його), то площа її становила б 5120 кв. км. Твердження про 27 великих українських миль (і виведену на підставі їх площу) може викликати недовіру, бо об’їзд пустині 1609 р. ревізорами всього за два дні (нагадаємо, від 9 до 11 квітня) був у той час неможливим. А. Яблоновський вважав, що площа її становила близько 80 кв. миль²⁹. Згідно з ним, квадратна миля становить 55,06 кв. км³⁰ (миля = 7,405 км). Тож у цьому разі площа

²⁵ Źródła dziejowe. – Т. XXII. – S. 116–117; *Kulakowski P.* Kolonizacja Kijowszczyzny i Czernichowszczyzny (1569–1648) // *Modernizacja struktur władzy w warunkach opóźnienia. Europa Środkowa i Wschodnia na przełomie średniowiecza i czasów nowożytnych.* – Warszawa, 1999. – S. 155–172.

²⁶ Е. Рупіковський здогадно пише, що Ума = Уманка, протікаючи через безлюдний степ, надала йому свою назву і що це начебто знайшло відбиття в українській мові, де “умань” й означає безлюдну місцевість (*[Rulikowski E.] Humań // Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich.* – Warszawa, 1882. – Т. III. – S. 208). Варто при цьому вказати на те, що в листі ревізорів королю від 11 квітня 1609 р. цей край поіменовано “Уманьщиною”. Першу знану згадку про Уму, датовану 1497 р., наводить з рукопису Микола Карамзін; у ній розповідається про перемогу князів Михайла і Костянтина Острозьких над татарами у верхів’ї цієї річки (*Карамзин Н. М.* История государства Российского. – М., 1989. – Кн. 2. – Т. V, VI, VII, VIII. – Примечания к тому VI. – С. 108).

²⁷ Awulsa Humania. Pamiętnik historyczno-prawny... – S. 27; Архив ЮЗР. – Ч. VII. – Т. 1. – С. 205.

²⁸ Крикун М. Кордони воєводств Правобережної України у XVI–XVIII століттях. – Львів, 2016. – С. 135.

²⁹ Źródła dziejowe. – Т. XXII. – S. 164.

³⁰ Źródła dziejowe. – 1889. – Т. XIX: Ziemie ruskie. Wołyń i Podole / Wyd. A. Jabłonowski. – S. 12; Т. XXII. – S. 43–44.

складала 4405 кв. км. Це набагато більше площі Уманського уїзду в складі Київської губернії, простір якого повністю входив у Брацлавське воєводство до зникнення останнього як адміністративної одиниці внаслідок другого поділу Речі Посполитої. За добре знаваними енциклопедичними словниками, уїзд займав обшир у 3774,2 кв. версти, або 4000,7 кв. км³¹. Судячи з опису ревізорами 1609 р. пустині, північна частина уїзду не входила в її межі. В. А. Калиновський став володіти цією частиною після 1609 р.³².

За сучасним адміністративно-територіальним поділом Уманський район займає 1,4, Благовіщенський – 0,7, Голованівський – 1 тис. кв. км, означені частини Тальнівського району – 0,67, Гайворонського – 0,56, Новоархангельського – 0,48, Вільшанського – 0,3, Первомайського – 0,37 тис. кв. км³³. Накладаючись на терен пустині Умань, ці площі разом мають 5,5 тис. кв. км. За даними А. Яблоновського, площа Брацлавського воєводства в першій половині XVII ст. становила 637,6 кв. милі³⁴. Виходячи з того, що квадратна миля дорівнювала 55,06 кв. км, одержуємо 35,1 тис. км. Пустиня 1609 р. займала 15,7 відсотка території воєводства!

Що ж до площі річища Уманки з її притоками, границі якого, за свідченням ревізоров у 1609 р., простягалися на близько 7 миль, то слід сказати таке. У свідченні безперечно йдеться про тогочасні українські милі. З порівняння лінійних масштабів, які Г. Л. де Боплан подає на своїх мапах України, випливає, що 10 українських миль дорівнювали приблизно 19 французьким льє, а льє становило 4,444 км³⁵. У такому разі українська миля – це 8,44 км, а 7 миль – це 59,08 км. Площа умовного квадрата території у межах цієї відстані становить 218,15 кв. км³⁶.

³¹ Энциклопедический словарь / Издатели Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон. – СПб., 1902. – Т. XXXIV. – С. 721; Энциклопедический словарь Т-ва Бр. А. и И. Гранат и К^о. Совр. перераб. изд. – М., ... – Т. XLII. – Кол. 290.

³² Źródła dziejowe. – Т. XXII. – S. 64.

³³ Україна. Адміністративно-територіальний устрій: Станом на 1 листопада 2012 р. – К., 2013. – С. 204, 271, 451.

³⁴ Źródła dziejowe. – Т. XXII. – S. 43–44.

³⁵ Боплан Г. Л. де. Опис України. – К., 1990. – С. 135 (прим. Я. Дашкевича); його ж. Описание Украины. – М., 2004. – С. 393 (коммент. Я. Дашкевича).

³⁶ У матеріалах сесії (каденції) коронного трибуналу, яка відбувалася в місті Любліні 1630 р., знаходимо рідкісну згадку про те, що, за тодішнім визнанням возного перед Вінницьким градським судом, відстань між Вінницею й Уманню становить 20 українських миль (Центральний державний історичний архів України у Львові (далі – ЦДІАЛ). – Ф. 773: Коронний трибунал. – Оп. 1. – Спр. 51. – Арк. 56 зв.). За сучасною мапою України, ця відстань по прямій складає 130 км (Україна. Оглядова мапа. Мірило 1:1 000 000. – К., 2016). Тож на кожну з 20-ти миль могло б припадати 6,5 км. Насправді ж миля була значно більшою, якщо виходити з того, що возний, напевно, мав на увазі дорожній шлях. Виходячи з цього, слід вважати, що ревізори в зазначеному листі до короля правильно вказали, що відстань між Брацлавом і пустинею Умань складає кільканадцять миль: місто Умань віддалене від Брацлава по прямій на 150 км, а до західної границі пустині відстань була меншою. Потрібно вказати на те, що згадуваний анонімний автор та А. Яблоновський услід за ним сім означених ревізорами у 1609 р. миль помилково сприймали як квадратні (Awulsa Humania. Pamiętnik historyczno-prawny... – S. 27, Архив ЮЗР. – Ч. VII. – Т. 1. – С. 205; Źródła dziejowe. – Т. XXII. – S. 724).

Документи про надання пустині Умань у власність Валентію...

Дарована 1609 р. В. А. Калиновському земля була воістину пустелею. Жодного поселення у ній на той час джерелами не зафіксовано. Згодом, до Національно-визвольної війни українського народу під проводом Богдана Хмельницького, тут виникло, згідно з джерелами, лише 20 поселень, а саме: Умань, Бабине, Бабанка, Грижанівка, Дмитрушки, Косенівка, Кочубіївка (Городецьке), Краснопілль, Кристимпіль (Христинів, Христинівка), Нерубайка, Орадівка, Псярівка, Ропотуха, Сушківка, Талалаївка, Тальне, Торговиця (колись поселення з цією назвою тут було), Яворівець (Верхнячка Лісна)³⁷, Ягупець, Янів. Ці поселення існують і нині. До них слід було би додати декілька поселень, зниклих під час лихоліття, розпочатого 1648 р., та назви їх встановити не можливо³⁸.

Щодо Умані, то найраніша виявлена нами згадка про неї (Умань відразу стала існувати як місто) припадає на 1615 р.: у декреті сесії коронного трибуналу за 1630 р. згадано про те, що у 1615 і 1616 рр. втекли 20 родин з містечка Куни до Умані³⁹. На честь В. А. Калиновського це місто йменували

³⁷ Чи не виникло це поселення на місці Яворівчиків, “зауважених” ревізорами 1609 р.? Петро Кулаковський вважає, що згаданий ними Берестовець (у нього помилково – Берестів) – це теперішнє однойменне село Уманського району Черкаської області, розташоване на берегах Ревухи, лівої протоки Ятрані (*Кулаковський П.* Деконструкція історичної Звинигородщини (середина XVI – середина XVII століть) // *Записки Наукового товариства імені Шевченка*. – Львів, 2017. – Т. CCLXX: Праці Історично-філософської секції. – С. 170). Локалізувати зауважені ревізорами Кам’янецький Ріг, Вірменські і Лядські ліски не вдається.

³⁸ М. Ткаченко зазначає, що в першій половині XVII ст. на Уманщині з’явилося понад 20 нових поселень (*Ткаченко М.* Гуманщина... – С. 20–21). Та майже всі з названих ним поселень виникли за межами пустині Умань. Не посилаючись на джерело, Олександра Єфименко твердить, що в Уманській пустині, яку В. А. Калиновський отримав 1609 р., через 30 років налічувалось понад 100 сіл (*Єфименко А.* Южная Русь: Очерки, исследования, заметки. – СПб., 1905. – Т. 1. – С. 53). Цю ж цифру на означення колонізації Уманщини до 1648 р. Антоній Юзеф Ролле (писав під псевдонімом Антоній Й.) вивів з заповіту, складеного Марціном Калиновським (про нього див. далі) 24 травня 1652 р. – перед Батогською битвою, в якій він загинув, і подав в одному зі своїх історичних оповідань (*Antoni J.* Powstanie nazwisk rodowych u ludu małorosyjskiego // *Antoni J.* Sylwetki historyczne. – Kraków, 1892. – Ser. VIII. – S. 376). Не виключено, що О. Єфименко запозичила її у цього автора.

³⁹ ЦДІАЛ. – Ф. 773. – Оп. 1. – Спр. 51. – Арк. 80–80 зв. У нашому дослідженні про поселення Брацлавського воєводства в першій половині XVII ст. невірно перша znana згадка про Умань, як, до речі, про Бабань, Бабанку, Кочубіївку, Кристимпіль, Орадівку, датована 1612 р. (*Крикун М.* Кількість і структура поселень Брацлавського воєводства у першій половині XVII століття // *Крикун М.* Брацлавське воєводство... – С. 209, 227, 231, 234, 245): у відповідному рукописі під цим роком згадано повідомлення (реляцію) возного про покладання ним позовів стосовно втікачів з цих шести (та інших) поселень до містечка Капустина Долина, що у Київському воєводстві, і при цьому зазначено, що відповідачем є коронний хорунжий Александр Конецпольський, а позивачем – чернігівський воевода Марцін Калиновський (ЛННБ. – Ф. 103. – Оп. 1. – Од. зб. 55 I-e. – Арк. 4 (наприкінці рукопису)), тоді як перший з них коронним хорунжим став 1641 р. (*Urządnicy centralni i nadworni Polski XIV–XVIII wieku: Spisy / Oprac. K. Chłapowski, S. Ciara, Ł. Kądziała i inni; pod red. A. Gąsiorowskiego*. – Kórnik, 1992. – S. 28), а другий – чернігівським воеводою 1635 р. (*Кулаковський П.* Чернігово-Сіверщина у складі Речі Посполитої (1618–1648). – К., 2006. – С. 402). Реляція возного відбулася, очевидно, не

також Калингородом⁴⁰ та Калинваром⁴¹. Умань стала з часом одним з найбільших міст Брацлавського воєводства; 1629 р. частина її, власником якої був подільський підкоморій Марцін Калиновський (до речі, син Валентія Александра; пізніше він став не лише чернігівським воєводою, а й гетьманом польним коронним), сплатила податок від 362 димів, а дві частини, власниками яких були його рідні брати брацлавський і вінницький староста Адам та Єжи (Юрій), – від 705 димів⁴². Місто поглинало людність з різних маєтностей. Із 520-ти втікачів у межах Брацлавського воєводства, які фігурують у 51-му декреті коронного трибуналу за 1630 р. на предмет повернення їх їхнім власникам, 191 осів в Умані (прибули вони із семи поселень)⁴³. Це лише частка тих, які поповнювали населення міста. Варто при цьому звернути увагу на постанову Варшавського сейму 1613 р. “O zbiegach województwa Braclawskiego”, в якій читаємо, що “całe wsi od panów wstając, idą precz pod dzierżawce dóbr naszych (королівських. – М. К.), a iż się ukrzywdzenie ztąd stanowi szlacheckiemu dzieje wielkie, hamując to, postanawiamy, aby sami dzierżawcy, a nie wójtowie ich o takie zbiegi odpowiadali”⁴⁴. Як бачимо, тут ідеться про державні маєтки, куди тікали піддані (у Брацлавському воєводстві цими маєтками були Вінницьке, Брацлавське і Літинське староства та Гайсинська держава). Але не доводиться сумніватися, що значно поширенішим явищем були втечі до приватних землеволодінь, а саме таким землеволодінням були Умань і прилеглі до неї маєтково поселення.

19 поселень, названих поряд з Уманню вище, відомі за джерелами 1620-х – 1640-х років⁴⁵. Частина їх, можливо, виникла перед цим – у 1610-х роках. Ці поселення, як і Умань, зайняли північну частину пустині Умань. Решта останньої, відсотків 70, а то й більше, розташована між Богом і Синьою Водою, до 1648 р. залишалась пустельною – без поселень. Візуально в цьому переконають спеціальна мапа України Гійома Левассера де Боплана⁴⁶, мапа стосовно адміністративного поділу козацької держави у 1648–1654 рр., виготовлена Іваном Крип’якевичем⁴⁷, та мапа “Брацлавське воєводство в XVII ст.”, виготовлена в мірілі 1:500 000 сучасним картографом Юрієм Лозою для другого тому “Історичного атласу України”, який має бути виданий, – на

1612 р., а після номінації А. Конєцпольського на хорунжество, напевно, 1642 р.: в реляції 4 могло “перевтілитися” в 1.

⁴⁰ Źródła dziejowe. – Т. XXII. – S. 617 (1622 р.); ЦДІАЛ. – Ф. 773. – Оп. 1. – Спр. 51. – Арк. 48 зв. (1630 р.).

⁴¹ ЛННБ. – Ф. 103. – Оп. 1. – Од. зб. 55 І-е. – Арк. 4 (наприкінці рукопису; після 1641 р.); Ф. 141: Архів А. Чоловського. – Оп. 1. – Од. зб. 187. – Арк. 5 (1646 р.).

⁴² Архів ЮЗР. – 1890. – Ч. VII. – Т. 2: Акты о заселении Юго-Западной России. – С. 406.

⁴³ ЦДІАЛ. – Ф. 773. – Оп. 1. – Спр. 51. – Арк. 48 зв., 56 зв. – 57, 58 зв., 80–81 зв.; Спр. 52, арк. 8–9 зв.

⁴⁴ Volumina legum. – Т. III. – S. 95.

⁴⁵ Крикун М. Кількість і структура поселень... – С. 209, 219, 221, 231, 233, 234, 243, 245, 249, 252, 258–260, 268. Див. також: Крикун М., Петренко О. Подимний реєстр Брацлавського воєводства 1643року // Записки НТШ. – Львів, 2017. – С. ССLXX. – С. 441–443.

⁴⁶ Спеціальна карта України... – Секція III.

⁴⁷ Крип’якевич І. П. Адміністративний поділ України 1648–1654 рр. // Історичні джерела та їх використання. – К., 1966. – Вип. 2. – Між с. 128 і 129.

Документи про надання пустині Умань у власність Валентію...

підставі нашого дослідження про поселення цього воєводства у першій половині XVII ст.⁴⁸. Варто звернути увагу на те, що на своїй, вищезгаданій, мапі України 1650 р. Г. Л. де Боплан називає стосовно цієї території тільки місто Умань і на північ від нього такі поселення: Бабине (Babine), Кочубіївка (Kochobiowka), Краснопіль (Krasupol), Кристопіль (Kryspol), Орадівка (Radowka), Торговиця (Targowica), Ягупець (Jahuriec), Янів (Janow).

Щойно у XVIII ст. цей край був колонізований, заряснів поселеннями. Багато нових поселень виникло тоді ж і в північній частині його території. За офірним реєстром 1789 р., в цих частинах колишньої пустині Умань налічувалося відповідно 136 і 51 поселення⁴⁹.

Після 1609 р. В. А. Калиновський та його сини Марцін й Адам спромоглися значно розширити свої землеволодіння за рахунок маєтностей, розташованих північніше і західніше “пустині”, та здобути маєтності в інших частинах Брацлавського воєводства. Розповідь про це потребує окремого дослідження⁵⁰.

Чотири документи, три з яких нами публікується уперше, являють собою унікальний джерельний комплекс, що засвідчує дарування владними колами Польського королівства у власність державної маєтності (пустині), розташованої у Брацлавському воєводстві. Територія, про яку йдеться, займала до 16% Брацлавського воєводства, була на час отримання її В. А. Калиновським справді безлюдним краєм. Документи заклали основу для створення величезного Уманського землеволодіння. Колонізація краю до 1648 р. зачепила лише північну його частину, де, зокрема, невдовзі після 1609 р. виникло місто Умань. Щойно у XVIII ст. він був колонізований.

ДОКУМЕНТИ

№ 1

26 (?) лютого 1609 р. Варшава. – Постанова сейму Речі Посполитої про дарування вінницькому і брацлавському старості Валентію Александру Калиновському у власність пустині Умань, розташованої у Брацлавському старостві Брацлавського воєводства

Danina pustynie Umany Walentemu Alexandrowi Kalinowskiemu, staroście braclawskiemu

Za znaczne u krwawe posługi Urodzonego Walentego Alexandra Kalinowskiego, braclawskiego u winnickiego starosty naszego, wniesiona była prośba do Nas od posłów

⁴⁸ Крикун М. Кількість і структура поселень... – С. 187–301.

⁴⁹ Крикун М. Офірний реєстр Брацлавського воєводства 1789 р. // Крикун М. Воєводства Правобережної України у XVI–XVIII століттях: Статті і матеріали. – Львів, 2012. – С. 516–518, 520–522. Див. також перелік поселень Уманського маєткового комплексу (волості) у 1794 р.: Serczyk W. Włość Humańska w drugiej połowie XVIII wieku (z problematyki społecznej i gospodarczej) // Zeszyty naukowe uniwersytetu Jagiellońskiego. – Kraków, 1964. – Nr 35: Prace historyczne. – Zesz. 5. – S. 75–76.

⁵⁰ За підрахунком А. Ю. Ролле, ґрунтованим на згаданому заповіті М. Калиновського, на час смерті останнього йому належало 60 міст і містечок та понад 340 сіл у Брацлавському, Подільському і Чернігівському воєводствах (Antoni J. Tadeusz Leszczyć Grabianka starosta liwski i Teresa z Stadnickich jego małżonka // Antoni J. Opowiadania historyczne. Lwów, 1887. – Ser. VI. – S. 176).

ziemskich, abyśmy mu pustynią pewną, Umań nazwaną, w województwie i starostwie Braclawskim leżącą, iako w uroczyskach swych to przezwisko pustyniey się zawiera, prawem dziedzicznym darowali, na co za pozwoleniem stanów y My zezwalamy y *exnunc* na oglądanie uroczyska tego *authoritate* seymu ninieyszego rewizory posyłamy, y przywiley nasz na tę daninę za relacją rewizorów z kancellaryi naszej, uważywszy *qualitatem et quantitatem* mieysca tego, wydać roskazujemy.

Volumina legum. – Petersburg, 1860. – T. II. – S. 466; Volumina konstitutionum. – Warszawa, 2008. – T. II. – Vol. 2. – S. 386.

№ 2

26 лютого 1609 р. Варшава. – Розпорядження короля Сигізмунда III про призначення, відповідно до постанови сейму, ревізорів для визначення границь пустині Умань, дарованої у власність В. А. Калиновському

Назначенье водле коньстѣтыцѣи ревізоровъ на огледанье пѣстыни, названое Ѣмань, пѣнѣ Калиновскомѣ на вѣчность даное

Жикгимонтъ Третиѣ, Божю млстѣи корол полскѣи

Ѣрожомѣи Флорѣановѣ Ѣлешкови, воискомѣ володимерскому, секретаровѣ и писаровѣ // и писаровѣ нашомѣ, Пѣрошовѣ Черленѣковскомѣ, ловчомѣ, Вацлавовѣ Сѣльковскомѣ, подчашомѣ, Цѣрковскомѣ, подстолемѣ, Ѣриадникомѣ земѣским браславскимѣ, Александровѣ Песочинѣскому, верне намѣ милым, ласку нашѣ королевскѣю. Ѣрожомѣе верне намѣ милые. За значѣныѣ и крѣвыѣ заслѣги Ѣрожомѣого Валенѣтого Александра Калиновѣского, браславского и вѣниѣцкого старостѣ нашѣго, за позволеньемѣ всех становѣ ѣбоѣига народѣ далисмы мѣ з ласки нашѣе королевскѣе и за причиною пановѣ рад наших и пословѣ земѣскихѣ Ѣмань пустыню в воеводствѣе и поветѣе Браславскомѣ, зо всѣми до неѣ Ѣрочищѣами належѣчимѣи правомѣ дѣдичѣным, которую данину и коньстѣтыцѣею, на соимѣ теперешнемѣ Ѣфаленою, Ѣтвердили есмо. А ижѣ ѣ великѣсти и широкѣсти и положенью мѣста ведомѣсти не маѣмо, верностѣамѣ вашим, которых вѣра, богобоѣинось намѣ естѣ добре вѣдомѣа и залѣцѣонаѣа, тѣю справѣ злѣцити и порѣчѣити Ѣмыслили есмо и тѣм листом нашѣи залѣцамы и росказѣемы, абы естѣ верность ваша, порозѣмѣвѣвшисѣа з собою, ѣбравши себе до того час певныѣи способныѣи, на тоѣ мѣстѣце тоѣ пѣстыни, Гѣмань названое, зѣехали, тамѣ же ѣ томѣ всемѣ положенью, широкѣсти и великѣсти тоѣ(ѣ) мѣстѣа з Ѣваженьемѣи припатрившисѣа, достѣтѣочне ѣ всемѣ на писмѣ намѣ справѣ дали, абыхмо, зрозѣмѣвши с писанѣа верностѣеи ваших ѣ широкѣсти и великѣсти тоѣ мѣстѣа, привилѣеи нашѣ с канцѣлѣарѣи нашѣе // прерѣчнономѣ старостѣе браславскому выдати водлѣгѣ Ѣфалы соимѣу теперешнеѣо року тѣсѣаѣа шѣстѣсѣтѣ девѣаѣтого росказали. В чомѣ всем сѣмнѣненѣа верностѣеи ваших ѣбовѣзѣемо Ѣчинѣаѣ то ¹верность ваша^{1*} с повинности своеѣ а длѣа ласки нашѣе королевскѣе. Писанѣ Ѣ Варшавѣ на соимѣ валномѣ коронномѣ рокѣ тѣсѣаѣа шѣстѣсѣтѣ девѣаѣтого мѣсѣа фѣвралѣа двѣдѣаѣтѣ шѣстѣоѣго дѣна а панованѣа Королевѣствѣ наших польского двѣдѣаѣтѣ вторѣо(ѣ) а шведского шѣстѣоѣгонадѣаѣтѣ року.

На власное его к. мсти злѣцѣенье
Alexander Krupecky

Biblioteka PAN w Kórniku. – Oddz. rękopisów. – Rkps 323. – K. 2 v. – 3 v. Оригінал.

* ¹⁻¹ Зайвий вислів.

Документи про надання пустині Умань у власність Валентію...

№ 3

*11 квітня 1609 р. Пустиня Умань. – Лист ревізорів королю
про визначення ними границь пустині Умань
у результаті об'їзду її, розпочатого 9 квітня*

[Extrakt opisanja rewizorskiego granic pustynie Umańskiej,
do metryki podanego, Pⁿ Kalinowskiemu danej na seymie 1609]

Zygmunt Trzeci, z Bożej łaski król polski, wielki książę litewski, ruski, pruski etc.

Stanąwszy oczywiście przed nami y w kancelaryi naszej koronnej szlachetny Stanisław Mroczkowski imieniem urodzonego Walentego Alexandra Kalinowskiego, braclawskiego y winnickiego starosty naszego, pokładał list albo rewizyą osób pewnych, konstytucyą seymu przeszłego warszawskiego za pozwoleniem stanów obojga narodów na oglądanie wielkości, szerokości y położenia mieysca y uroczyszcz pustyni Umańskiej, Umań, w woiewództwie y starostwie braclawskim leżącej, zesłanych, prosząc nas, abyśmy jemu ten list albo rewizyą do książ kancelaryi naszej wpisać rozkazali. Który tak się w sobie ma:

My, Florian Oleszko, woyski włodziemski, sekretarz y pisarz Jego Królewskiej Mci, Jarosz Czerlenkowski, łowczy, Hrehory Curkowski, podstoli braclawscy, Alexander Piaseczyński, rewizorowie od JK Mci, P[ana] N[aszego] miłościwego, z seymu warszawskiego blisko przeszłego za kastytucyą tego seymu na oglądanie pustyni Umańskiej, w woiewództwie Braclawskim leżącej, ze wszytkiemi uroczyszczami, do niey należącemi, Jmci P. staroście braclawskiemu y winnickiemu *authoritate conventus* na wieczność daną, co by za wielkość y położenie mieysca tey pustyni było naznaczone, wysłani, przychylając się tak do tey konstytucyi, jako y do rewizyi, wymierzenia*, JK Mci nam zleconego, ziechaliśmy na pomienioną pustynią Umańską dnia dziewiątego kwietnia w roku teraznieyszym tysiącnym sześćsetnym dziewiątym, o którey takowey sprawie wiadomość tym listem naszym JK Mci, P.N. miłościwemu, daemy, że za ukazaniem mieszczan braclawskich y winnickich, poddanych JK Mci, y obwiedzeniem ich zrewidowaliśmy dostatecznie położenie, wielkości y szerokości tey pustyni Umani y wszytkich uroczyszcz, do niey należących, która za Braclawiem kilkanaście mil ze wszytkiemi osadami nowemi między dwiema szlakami tatarskimi Krzywoszarawskiem y Udyckiem w takowym położeniu leży y tak się z jednego boku poczyna. Nayprzód od wierzchowin Kubliskich, przeciwko którym stoią laski, nazwane Ormiańskie, grunt y pustynia Umańska idzie do uroczyszcz, nazwanego Kamienieckiego Rogu, y do rzeczki Udczy a dały Udczą aż do wyścia w Boch, a dołem Bohu aż do uścia Siniey Wody y tam się już ta pustynia Umań y zachody jej z jednego boku kończą y zawierają. A z drugiego boku bierze początek swój ten grunt od tychże Ormiańskich Lasków do Jaworowczyków, od Jaworowczyków do lesków Ladzkich, do Berestowca, do wierzchowin rzeczki Babani, który grunt Umański z Buckim dziedzicznym grontem potomków nieboszczyka JmP halickiego dzieli y wpada w rzeczkę Jatrań, a dołem Jatrani do Siniey Wody, a dołem // Siniey Wody do Bochu takowey**. Tedy y krąg wszystek jest tey Umańszczyzny z jej uroczyszczami y rzeczkami, króre w Umankę rzeczkę, do tey pustyni należącą, wpadają, którey rzeczki w objazd może być na mil siedm. Od tey tedy pustyni, jakośmy to wyżej pismem naszym wyrazili, *sub fide nostra* takową sprawę Jego Królewskie Mci, P.N.

* Далі після коми має бути *od*.

** Не зрозуміле в контексті слово.

miłościwemu, dajemy, do czego pieczęci swoje przycisnęliśmy y rękoma swemi podpiali. Pisan na pustyni Umani dnia jedynastego kwietnia roku tysięcznego sześćsetnego dziewiątego.

U tego listu pieczęci przyciśnionych cztery a podpis rąk temi słowy: Floryan Oleszko, woyski włodzimierski, sekretarz y pisarz Jego Królewskiey Mci, mpp. Heronim Czerlenkowski, łowczy braclawski, ręką swoją. Za prozbą JP Hrehorego Curkowskiego, podstolego braclawskiego, że Jmć pisać nie umiał, Michał Kropiwnicki, miecznik braclawski, podpisiuie się ręką swoją. Alexander Piasoczyński, ręką swoją.

Który list albo rewizyą dla większey wagi y pewności do xiąg cancellaryi naszey wpisac y pod pieczęcią naszą koronną wydać rozkazaliśmy. Pisan w Krakowie roku tysięcznego sześćsetnego dziewiątego dnia dwudziestego maja.

Laurentius, episcopus culmensis, regni cancellarius*.

ЛННБ. – Ф. 103: Сапіги. – Оп. 1. – Од. зб. 70 II-а. – Арк. 1–1 зв. Незасвідчена копія випишу з книги Руської метрики, зробленого невідомо коли і ким. Див. також: Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie, Tak zwana Метрыка Litewska, IV–В. – Sygn. 2. – К. 199–200 v. Незасвідчена копія випишу з книги Руської метрики, зробленого 1638 р.

№ 4

13 травня 1609 р. Краків. – Королівський привілей В. А. Калиновському про надання йому у власність пустині Умань

СОбліата привилею вечности на пѣстыню, Гѣмань названѣю,
Калиновскомѣ, браславскомѣ etc. старосте

Жикгмонт Третий, Божю милостю корол полскии etc.

СЗнаимѣемо тым листомъ нашимъ всимъ посполите и каждамъ з особна, комъ то ведать належит, иж постановившисе очевисто перед нами и ѣ книгъ канцеллярии наше коронное шляхетныи Магфеи Филкгоцкии именемъ ѣрожоноз(о) Валенътого Александра Калиновского, енерала землѣ Подолское, каменецкого, латичовского, браславского и звинъгородского старосты, дворанина и ротъмистра нашего, для вписаніа до книгъ нинешнихъ подал пер обліатамъ привилеи, на паркгамине писаныи, с подписом власное рѣки наше и з привешенемъ двох печатеи, одное маестатѣ нашего королевского, а дрѣгое коронное меньшое канцеллярии наше, также с подписомъ рѣки писарское шляхетного Александра Ледоховского, пререченомъ старосте браславскомъ на добра наши королевские пѣстыню певнѣю, Гѣмань названѣю, въ воеводстве Браславскомъ лежачую, на вечные часы даный, просечи, абы приніат и до метрикъ канцелляриѣи // рикъ канцеллярии наше ѣписанъ былъ, котороз(о) тые сѣтъ слова:

Во иміа Божое амень, кѣ вечной памети тоє речи.

Мы, Жикгимонтъ Трети, Божю милостю корол полскии, великии княз литовскии, рѣскии, прѣскии, мазовецкии, жомойтськіи, ифлантскии а шведскии, кготськіи, вандалскии дедичныи корол, ознаимуемо тым листомъ нашимъ всимъ вобецъ и кождамъ з особна, комъ то ведати належит, нинешнимъ и на потом будѣчимъ, иж мы, маючи в пилномъ ѣваженю значныє в тои Речи Посполитои дому старожитного Калиновскихъ заслѣги, с которого много людеи Речи Посполитои, отчизне своєи в справахъ рицерскихъ потребныхъ вышло, межи которыми слѣшне

* Идется про Вавжинця Гембіцького. Далі при копіюванні пропущено *Alexander Leduchowski*; ця особа була писарем Руської метрики.

Документи про надання пустині Умань у власність Валентію...

кладемо Урожного Валентого Александра Калиновского, браславского, веницкого и звингородског(о) старостѣ, дворанина и ротъмистра нашог(о), который прикладом иных старожитныхъ предковъ своихъ такъ годне и значне за поданемъ се каждое оказии ку службомъ нашимъ завѣжды охотнымъ и готовымъ ставил, же sprawy Речи Посполитое а забавы молодости своее отъправѣючи, до ѡсвѣтченїа веры, цноты и делности своее зъ отъваженемъ кошту и рсточенемъ крви а наконецъ здоровья своего не литуючи, на велю делахъ военныхъ нашихъ и Речи Посполитое верне и пилне слѣжил а з неприателемъ се кождымъ короннымъ мужне старал, чим самымъ себе и славѣ несмертelnую ѣ людеи посторонныхъ и ѣ насъ ласку и щодробливостъ королевскѣю еднал и множил //, ѣважаючи тогды заслуги его, где часто а густо здорове и достатки свое дла насъ и Речи Посполитое отъважал а хотечи ѡного до далшихъ службъ Речи Посполитое и нашихъ тымъ болшеи охотнеишимъ способити и знакъ ласки и щодробливости наше ему и потомствѣ его показати, добра наши королевские пѣстыню певную, Гѣманъ названую, въ воеводстве Браславскомъ на Украине за Брацлавлемъ колконадцать милъ лежачую, вечнымъ и дедичнымъ правомъ ему и потомству его ѡбои плти дати, даровати ѣмыслили есмо, тако же тымъ листомъ нашимъ водлугъ конституцїи сеиму прошлого, за згоднымъ зезволенемъ становъ всихъ на тую данину ѡбоига народѣ даемо, даруемо и право дедичное подаемо вечными часы. Котораѣ пустыня Гѣманъ тако в ѣрочисчахъ своихъ замыкается и тако певные ревизореве, подлугъ тое же конституцїи на ѡгледане того же ѣрочисча и ѣважне великости и положене мѣстѣца моцю сеимовою, ѡт насъ с того же сеиму заразъ зосланые и депутованые, днѣа ѡдиннадцатого апрѣля близко прошлого тамъ зѣхавши, ѡные ѡбѣхали, положене и великости мѣстѣца ѣважали и намъ потомъ листомъ своимъ ѡ томъ достаточне ѡписали. Который листъ албо ревизию до книгъ канцеллѣрии наше вписати розказали есмо. Тогды тые добра поменены Урожонии Валентии Александеръ Калиновскийи, браславскийи и веницкийи нашъ староста, зо всеми ѡколичностиами, приналежностиами, ѣрочисчачами, такимколвекъ прозвискомъ в той пустыни назваными, такъ, тако се // тако се в себе замыкаютъ и тако черезъ ревизоры таѣа пустыня есть ѡписана и ѡзначена в своемъ окрѣтѣ, правомъ дедичнымъ и вечнымъ, ничего на насъ и потомки наши королевские в тыхъ добрахъ права королевского ани пожитковъ не зоставуючи, будеть тримати, держати и ѡныхъ безъ вшелѣакого перенагабанѣа спокоине с потомками ѡбои плти вечными часы ѣживати. На которои пѣстыни або добрахъ, которые тымъ листомъ с права нашего королевского вымуючи а земскому такъ, тако иньшие добра подлежатъ, подаючи, волномѣ* ѡному и потомствѣ его бѣдетъ пожитки вшелѣакие подлугъ ѣподобанѣа своег(о) чинити, примножати, вынаидовати, места, села закладати, ѡсажати и тыми добрами, тако власными и дедичными, шафовать, дати, даровати, продати, фримарчити, такъ, тако се ему и потомству его кѣ доброму пожиткову наилепеи будеть здало. Назначаемо при томъ Урожного Флориана Сѣлешка, воиского володимѣрского, которому моцъ даемо, абы пререченого Валентого Александра Калиновского, старосту браславског(о), в тые добра тако дедичные ѣвезалъ и ѡные в поссѣсию истотѣне подал. А на болшую веру и сведѣцтво тотъ листъ рукою нашою подписавѣши, печать короннѣю до него привесити розказали есмо. Писанъ ѣ Кракове року Божого нароженѣа тисѣча

* В цьому слові мѣ зайве.

шестсотъ девятого мѣца мая тринадцатого дѣня, панована Королевствъ наших полского двадцат второго // а шведского шостогонадцат. У того листу алексъ с приложными печатъми двема, то естъ одною маестату нашего королевского, з одное, а другою коронною меньшою канцеллярии нашею, з другою стороны, и подпис рѣки нашею королевскою и писарскою в тые слова: Sigismundus Rex. Alexander Ledochowsky.

А так мы прозбе вашей менованой яко слушноу ласкаве се прихилиючи, тотъ лист привилеи наш, вышеи мененыи, до акты канцеллярии нашею от слова до слова Уписать есмо велели. Писан У Варшаве року Божого нароженя тисеча шестсот осмнадцатого мѣца априля двадцать шостого дѣня, панована Королевствъ наших полского тридцат первого а шведского двадцать пятого року.

Andreas Lipski, ep[iscopu]s luceorien[sis], vicescancellarius Regni, mp.
Chr[ist]oph[or]us Bakowiecki, mp.

Российский государственный архив древних актов. – Ф. 389: Литовская метрика. – Оп. 1. – Д. 209. – Л. 13 об. – 15 об. Оригинал.

Микола Крикун (Львів). **Документи про надання пустині Умань у власність Валентію Александрові Калиновському 1609 року**

У полі зору дослідника – чотири документа, з яких три публікуються вперше. Пустиня Умань займала до 16% території Брацлавського воєводства і була дійсно безлюдним краєм на час її надання В. А. Калиновському. До 1648 р. колонізація зачепила тільки північну її частину.

Ключові слова: Річ Посполита, Брацлавське воєводство, надання землеволодіння, стан заселеності, колонізація.

Mykola Krykun (Lviv). **Documents on the Donation of the Desert of Uman to Walenty Alexander Kalinowski (1609)**

The article provides four documents which are published for the first time. The desert of Uman occupied 16% of the palatinate of Bratslav and was unsettled before it was granted to Walenty Alexander Kalinowski. Colonization included only the northern part of this territory before 1648.

Keywords: Polish-Lithuanian Commonwealth, palatinate of Bratslav, granted landowners, population, colonization.